

En svensk röst från Kaunas och Vilnius 1939–1940: Lennart Kjellbergs brev

Erika Sausverde
Vilnius universitet

A Swedish Voice from Kaunas and Vilnius 1939–1940: Lennart Kjellberg's Letters

Abstract: In this article, I intend to publish a series of letters by Lennart Kjellberg (1913–2004) who had worked as a Swedish lecturer in Lithuania at the University in Kaunas and Vilnius before World War II, in 1939–1940. I met Lennart Kjellberg several times in the early 90s when I, a young scholar after completing Swedish and Nordic studies and a doctorate in historical linguistics, came to Vilnius and started teaching at the University of Vilnius and set up the Department for Scandinavian Studies. We met several times in Uppsala, and Lennart Kjellberg gave me a bundle of copies of his letters, mainly to his bride Ann-Mari Stridbeck written in 1939, encouraging me to publish them. Kjellberg's letters are an incredibly exciting source of information and insight for those interested in the cultural and political life of Lithuania during that time and in its perception by a young Swedish intellectual. For me, meeting Lennart Kjellberg, besides everything else, was an unexpected collision with the past which had been cut away by Soviet oppression. For those who grew up during the Soviet era, the period before and during the Soviet presence was sort of divided into *then* and *now* (before and after World War II). The loss of continuity in Lithuania's history is perhaps one of its greatest traumas caused by the Soviet period. For this reason, Kjellberg's letters, most of which are being published here for the first time, not only give us a lively picture of pre-war Lithuania but also contribute to our better understanding of our past and of ourselves.

Memory and Remembrance in Scandinavian Cultures: Recollecting History. Edited by Atėnė Mendelytė and Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė. (Scandinavistica Vilnensis 17:3). Vilnius University Press, 2024.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2023.26>

As a social construction, the past conveys a kind of connective structure or diachronic identity to societies, groups, and individuals, both socially and temporally. Memory is what allows us to construe an image or narrative of the past and, by the same process, to develop an image and narrative of ourselves.

Jan Assmann, "Communicative and Cultural Memory"

I denna artikel publicerar jag en serie brev av Lennart Kjellberg (1913–2004) som arbetade som svensk lektor i Litauen vid universiteten i Kaunas och Vilnius före andra världskriget, 1939–1940. Jag träffade Lennart Kjellberg flera gånger i början av 90-talet i Uppsala och han gav mig en bunt kopior av sina brev, främst skrivna till fästmön Ann-Mari Stridbeck 1939, och uppmuntrade mig att ge ut dem.

Mina möten med Lennart Kjellberg, våra samtal och diskussioner (som jag minns dem) tillsammans med hans skildringar och funderingar i breven är ett sätt att rekonstruera historiska narrativ och "reproducerar" en bild av det förflutna. Förutom att vara ett medel för att bevara kulturellt minne i akademisk betydelse bidrar denna berättande bild av det förflutna enligt min uppfattning till vår förståelse av oss själva, med andra ord vår identitet. Minnet är just det som gör det möjligt för oss att tolka en bild eller berättelse om det förflutna och, genom samma process, att utveckla en bild och en berättelse om oss själva (Assmann 2011, 15).

För oss uppvuxna under sovjettiden var tiden före och under den sovjetiska närvaron liksom delad i *då* och *nu*.¹ Och *då* var något så långt tillbaka i tiden som om det vore förhistorisk tid. Något orealistiskt, en annan värld existerande i böcker och memoarer, onåbar från vår utpräglad sovjetiska, orwelliska planet. Turistgrupperna från västvärlden som irrade runt på Rigas, Vilnius, St. Petersburgs gator såg ut som exotiska fåglar, varelser från en annan civilisation. Skillnaderna fanns inte bara i utseendet. Vad som var dolt mycket djupare var förlusten av livets kontinuitet, förlusten av det personliga sambandet mellan *då* och *nu* som min generation känt hela livet. Det förflutna kändes som en annan värld bortskuren med en vass kniv.

1 Med *då* i detta sammanhang menar jag tiden i Baltikum före den sovjetiska ockupationen 1940 (liksom i Sovjetunionen före den ryska revolutionen 1917). Och med *nu* menar jag respektive den sovjetiska perioden.

För många ryssar innebar den ryska revolutionen, om inte tidens ände, åtminstone slutet på en förrevolutionär värld som gick förlorad förutom i minnet (Williams 1995, 364). De sociala, psykologiska och moraliska trauman som de sovjetiska erfarenheterna ledde till har ännu inte bearbetats på allvar (se t.ex. Khapaeva 2009).

Först nu börjar man inse de långsiktiga effekterna av 50 års sovjetregim på det litauiska och de andra baltiska folken och samhällena, och vilka trauman livet i ett onormalt samhälle leder till (se bl.a. Gailienė 2021; Kazlauskas & Zelviene 2016). Även om man lägger åt sidan den direkta skadan var totalitarismens inverkan som Gailienė anmärker total; den lämnade inte en enda person oberörd (Gailienė 2021, 163).

Trots mängder av lästa böcker har den där gränsen mellan *då* och *nu* suttit fast i mitt postsovjetiska medvetande länge. Känslan av att ha förlorat kontinuiteten i livet var kanske det största trauma som sovjetperioden orsakade. Först nu tror jag, efter 30 år av självständighet, att jag blygt och trevande börjar leta efter och upptäcka denna kontinuitet. Och här har Lennart Kjellberg för mig blivit en av de trådar som syr ihop vår sönderrivna historia.

Jag kom till Vilnius och började undervisa i lettiska (mitt modersmål), svenska och gotiska på Vilnius universitet i slutet av 1986. I mitt bagage hade jag studier i svenska och nordiska språk, en doktorsexamen inom historisk språkvetenskap från dåvarande Leningrad – och en önskan att förändra världen. Man ska komma ihåg att detta hände med järnridån fortfarande i bakgrunden: Sverige, Norden och Europa låg mycket längre från Vilnius än Vladivostok eller Samarkand. Så den dörr till den andra världen som jag ville öppna var i första hand av akademisk natur, i det ordets bästa betydelse. De moderna nordiska länderna var så långt borta att man huvudsakligen kunde närma sig dem på ett teoretiskt plan. Men historien kom till ens hjälp: världen förändrades, järnridån föll och 1991 bildades Institutionen för skandinaviska studier vid Vilnius universitet.²

I början av 90-talet strax efter järnridåns fall vistades jag på Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek, och fick höra att bibliotekets före detta förste bibliotekarie hade arbetat i Litauen som universitetslektor i svenska före andra världskriget. Jag lyssnade med oerhört intresse och när den person som berättade om det hela för mig efter några minuter pekade på en äldre elegant herre böjd över en kortkatalogslåda och sa ”här står han”, blev jag skakad.

2 Om institutionens tillkomst se Sausverde 2014.

Förmodligen kan bara de som själva överlevde erfarenheten av att förlora en hel värld känna hur sköra och bräckliga de trådar är som binder samman *då* och *nu*. Generationen född och uppvuxen i den nya sovjetiska världen blev mer eller mindre hjärntvättad. Men även de (vi) – i den förhållandevis unga generation som inte hade överlevt fängelse och exil, som tyst protesterade för sig själva, läste böcker som för många var ytterst svåra att komma över eller som var utgivna på så kallade *samizdatförlag* och lyssnade på familjehistorier om den tiden hade det svårt att fysiskt identifiera sig med den värld som hade försvunnit under det sovjetiska förtrycket.³

Så började min bekantskap med Lennart Kjellberg, en framstående slavist, översättare, bibliotekarie, en eminent personlighet.

Som bibliotekarie bidrog han till att *Carolina*, där han arbetade under trettio år, har en mycket god slavisk samling. Som slavist skrev han bl.a. en bok som blev en klassiker bland nordiska slavister, nämligen *Den klassiska romanens Ryssland* som kom ut i många upplagor (Kjellberg 1964). I många år medverkade Lennart Kjellberg som sekreterare i tidskriften *Scando-Slavica*. Hans bibliografi omfattar över 100 titlar.⁴ År 1984 erhöll han professors namn. Som översättare är han känd för många verk, bl.a. *Polsk poesi från tre sekel* (Kjellberg 1993) samt översättning av den polske nationalskalden Adam Mickiewicz versepos *Herr Tadeusz eller sista fejden i Litauen* (Mickiewicz 1987). Lennart Kjellberg hade också ägnat sig åt den litauiske nationalskalden Kristijonas Donelaitis. 1991 utkom hans översättning av dennes *Metai* (Årstiderna) skriven på 1700-talet, med en gripande dedikation: "Minnet av ANN-MARI och en lycklig tid i Litauen i skuggan av världskriget ägnas denna tolkning" (Donelaitis 1991).

Vad letade Kjellberg efter i Litauen? Och vad fann han? Med andra ord, hur kom det sig att Kjellberg blev knuten till Litauen?

1939 erbjöds han, då han var en ung filosofie magister i litteraturhistoria, engelska och nordiska språk, att bli lektor i svenska vid universitetet

- 3 Någon genklang av det som man genomlever under en brutal vändning i ett lands historia kunde man få känna under våren 2022 strax efter Ryssland hade startat kriget mot Ukraina, då hundratusentals ryssar lämnade Ryssland under inflytande av det historiska minnet av vad som hände efter 1917. "Alla flyr. Flykt." – sa våra bekanta i telefon med hänvisning till Michail Bulgakovs *Flykt*, pjäsen om tiden efter den ryska revolutionen.
- 4 Lennart Kjellbergs bibliografi utkom 1983 då han fyllde 70 år. Man kan se en bredare lista över hans verk även i *Svenskt översättarlexikon* (se Ewa Teodorowicz-Hellman i litteraturlistan).

i Kaunas, då huvudstad i Litauen.⁵ Dit hade Vilnius gamla universitet flyttats, för Vilnius hade under mellankrigstiden kommit att ligga i Polen. Så började Kjellberg under hösten 1939 arbeta i Kaunas och senare, när litauerne återtog Vilnius, hann han arbeta en kort period också i Vilnius. "Kaunas var en trevlig liten stad, men Vilnius var ju arkitektoniskt märklig. Den finaste akademiska miljön jag vet är universitetshuset i Vilnius – med en gård som ligger mot en gammal barockkyrka. Ursprungligen var där en jesuitskola", – säger Lennart Kjellberg i en intervju till DN (DN 1993). Våren 1940 blev han inkallad och lämnade Litauen före den ryska ockupationen.⁶ Den litauiska perioden blev alltså inte så lång, men han lärde sig lite litauiska och även jiddisch: "Jag lärde mig lite jiddisch för det var ju ett stort språk i den tidens Litauen och jag minns tidningsutroparna som sålde jiddischtidningarna när de ropade "Sholem in Finnland". Det var alltså frågan om fred i det finska vinterkriget, en fråga som upptog tankarna både hos Kjellberg och hos invånarna i Litauen" (DN 1993).

Medan Kjellberg bodde i Litauen skrev han talrika brev till sin fästmö Ann-Mari Stridbeck,⁷ vilka nu är en otroligt spännande källa för dem som är intresserade av det kulturella och politiska livet i Litauen under denna tid och hur det såg ut ur den unge svenske intellektuelles synvinkel. DN kallade Kjellbergs brev till fästmön Ann-Mari från hösten 1939 för en guldgruva av kunskap om den tidens Litauen (Ibid).⁸ Samtidigt

5 Det var professor Bengt Hesselman som föreslog Kjellberg att söka lektoratet i Kaunas: "Vore Eder tacksam, om Ni [...] kunde sätta Er i förbindelse med mig någon av de närmaste dagarna," – skrev han i ett kort till Kjellberg (Hesselman 1938).

6 Jag skriver om dessa och andra fakta ur hans liv även i min tidigare artikel om Lennart Kjellberg (Sausverde 2006).

7 De gifte sig den 1 januari 1940.

8 Som sagt träffade jag Lennart Kjellberg för första gången i maj 1990 i Uppsala. Vi sågs flera gånger då – på Carolina och i hans lägenhet på Rundelsgränd. Jag minns tydligt våra oerhört spännande samtal samt middag i sällskap av professor Sven Gustavsson. Vi träffades även senare varje gång jag kom med mina studenter till Uppsala (vi sjöng även någon gång litauiska sånger under hans fönster, då han förmodligen inte var hemma). Under vårt första samtal fick jag en lektion i svenska av professorn – det var mitt andra besök i Sverige och jag tvekade länge om jag skulle säga *du* eller *ni* till denne äldre herre, men valde till slut *ni*. Han stoppade mig meddetsamma och sa – antingen säger du *du* eller så säger jag *ni* till dig. Vi gick med på att säga *du*. Vi brevväxlade även under åren som följde. 1990 fick jag en del kopior av Kjellbergs brev, med uppmuntran att publicera dem.

Bild 1: Kjellbergs fru Ann-Mari (till vänster) och fru Westring. Kaunas, 1940. (Familjen Kjellbergs privatarkiv)

bekräftat läsandet av breven Assmanns tanke att det förflutna som en social konstruktion förmedlar en slags bindande struktur eller diakron identitet för samhällen, grupper och individer, både socialt och tidsmässigt (Assmann 2011, 15).

Härnäst publicerar jag ett urval av Lennart Kjellbergs brev från Litauen 1939 och 1940 – de flesta av dem för första gången.⁹

Så här står det i det första brevet från Litauen:

9 Jag har publicerat ett brev till Ann Mari i vilket Lennart Kjellberg bjuder på en oerhört spännande promenad genom Vilnius så som han såg staden den 8 november 1939, både på litauiska (Sausverde 1994) och svenska (Sausverde 2006). På litauiska (1994) publicerade jag även hans brev till Per Sandberg, vilket här publiceras på svenska för första gången. Alla de andra citerade breven i denna artikel publiceras för första gången.

Kaunas den 27 okt. 39

Ann-Mari!

Jag har alltså fullständigt välbehållen kommit till Kaunas. Det var grått och disigt, men stan var flaggprydd med anledning av inmarschen i Vilnaområdet. Mer om resan nästa gång.

Mitt rum är utmärkt. Det ligger i ett alldeles modernt hus. Plankarta bifogas. Tautininkai¹⁰ restaurangen är också mycket bra och förvånande billig: 1,50 lit¹¹ för middag. Westring¹² var borta på jakt; i stället träffade jag hans fru, som bjöd mig på middag (svensk tid kl. 7) med svenskt brännvin. Hon bad mig komma upp när jag ville, utan föregående varning. I middagen deltog också kanslisten Skantze, som hade varit ner och mött mig vid stationen.

Med universitetsmyndigheterna har jag ännu inte sammanträffat. Förlåter Du om jag slutar här? Jag skall skriva ett långt brev senare. Vill Du meddela brevets innehåll till släkten?

Din

Lennart

Adr. Mickevičius g. 8, Kaunas.
Lithuania

Kjellberg skriver ofta och breven följer slag i slag under oktober, november och december 1939. En del är skrivna på maskin och en del för hand. I början handlar de mest om hur Kjellberg etablerar sig (både när det gäller hushållet och den akademiska miljön). De innehåller livfulla kommentarer och detaljer och tack vare dessa framkommer en bild av de förkrigstida städerna Kaunas och Vilnius.

Den 9 november ger han sig i väg till Vilnius och bjuder på en fascinerande bild av resan och sin oerhört spännande promenad genom Vilnius så som han såg staden den 8 november 1939, en månad efter att staden åter stod under litauisk kontroll. Här kommer brevet:

10 *Tautininkai* – bufférestaurang vid en klubb tillhörande partiet *Lietuvių tautininkų sąjunga* [Litauens nationalistiska union].

11 Litas (Lt) – valuta som användes i Litauen (1922–1940 samt 1993–2014).

12 Claes Westring (1893–1975) – svensk diplomat. 1936–1940 svensk chargé d'affaires i Kaunas (här och vidare såvida inte annat anges kommentarer av E.S.).

Kaunas den 9 nov. 1939

Ann-Mari!

Igår var jag, som Du vet av vykortet jag skickade, i Vilnius med herr S.,¹³ som är stor litauisk patriot och stor polskätare – det senare förresten inte så märkvärdigt, eftersom han har fått stå ut med en hel del efter den polska ockupationen av Vilnius. Han är född i stan och har gått i skola där, och nu skall han användas vid ordnandet av den nya förvaltningen.

Vi gav oss iväg med ett tidigt tåg, 5.45. På andra sidan den gamla gränsen, som fortfarande till en viss utsträckning är spärrad, klev det på bönder, som talade polska och snart var invecklade i en livlig diskussion om valutan. Lietuvos Bankas¹⁴ växlar polsk valuta till litauisk efter kursen 1 zloty = 50 cent, men man får bara växla till sig begränsade summor och man måste samtidigt visa sitt pass, som avstämplas. Detta har naturligtvis medfört, att alla slags privata transaktioner florerar och att man prövar på alla tänkbara smygvägar. För några dagar sen stod det långa köer utanför postkontoren för att köpa frimärken, vilka man kunde betala med zloty. För att sätta stopp för detta infördes bestämmelsen, att frimärken inte längre fick försäljas lösa; i stället skulle posttjänstemännen själva vid försäljningen klistra dem på försändelserna.

Vid stationerna i det förra polska området ser man fortfarande järnvägstjänstemän i polska uniformer med fyrkantiga mösskullar, men de är förstärkta med ytterst eleganta och ståtliga litauiska gendarmer i blågrå uniformer med illgröna kragar och med grågröna litauiska bassar, som med ansvarsmedveten uppsyn står på post vid utgångarna.

Klockan 8 var vi i Vilnius, och det första vi såg, när vi steg ut från stationen var en lång livsmedelskö. Det är Maistas och Pienocentras och Lietūkis,¹⁵ som har hand om distribueringen, och vi såg på flera ställen lastbilar, som kom körande med nya förråd. Livsmedlen får köpas mot kort. Bröd går det nu att få utan svårighet, men för att få

13 Sabalis – banktjänsteman, styrelseledamot i litauisk-svenska föreningen.

14 Litauens bank

15 *Maistas* [Mat] – aktiebolag etablerat i Kaunas 1923. *Pienocentras* – Centralförbundet för litauiska mjölkbearbetningsföretag, grundat 1927. *Lietūkis* – Litauiska jordbrukskooperativa förbundet som verkade från 1923 till 1940 i Kaunas.

kött och mjölk och dylikt måste man fortfarande stå i kö. Överallt på gatorna såg man dessa långa, ringlande köer; utlämningsställena är ännu så länge för fåtaliga, men man öppnar ständigt nya. Här och var skrattade och skämtade man under väntetiden, men i allmänhet såg folk inte uppsluppna ut utan trötta och slutna. Man trängdes naturligtvis vid dörrarna, där polis och militär stod posterade, men på det hela taget gick det lugnt till. Nu fanns det ju i alla fall mat, även om man fick vänta för att få den. Vid bankerna stod det också långa köer av folk, som ville växla pengar.

Vi gick ner från stationen och kom efter en stund till ett valv, som leder genom en rest av den gamla stadsmuren. Därövanför satt Litauens riddare med svärdet och den korsprydda skölden; det var inget nytillkommet vapen. Polackerna hade av antikvariska skäl skonat det, men inunder hade de satt upp sin örn, och den kommer väl snart att försvinna. På andra sidan valvet vidtar en kort gata, och den gatan är en kyrka. Man tar av sig hatten, när man går där, och på gatan står eller knäböjer folk, vända mot kapellet ovanför valvet, där Litauens ryktbaraste madonnabild finns.¹⁶ På polska kallas kapellet Ostra Brama; vad det heter på litauiska har jag glömt. Det pågick f.ö. just en mässa då vi kom; vi steg in och såg och hörde en del av den från trappuppgången.

Det finns 40 kyrkor i Vilnius, katedralen i nyklassisk stil (något liknande Madeleinekyrkan), men de flesta i barock. Interiörerna är underbart praktfulla och fyllda av dyrbarheter i silver och guld. Men i en enkel kättares ögon verkar utsmyckningen ofta litet för blandad.

På gatorna såg vi överallt militär – bassar av hemtrevlig rustik typ, som stod på post eller stövlade omkring på gatorna – och polis – i blå och röda uniformer, beväpnade med gevär och med betydligt strongare [sic!] uppsyn – och milismän – litauiska Vilniusbor med gul-grön-röda ärmbindlar. Några sovjet-soldater såg vi också, men de satt i lastbilar. De enda övriga minnen från den ryska ockupationen, som en främling kunde se – det finns säkert andra och viktigare – var några till hälften nedrivna nummer av "Vilenskoje Pravda"¹⁷ med

16 "Är det inte den som nämns i invokationen till "Pan Tadeusz"? Se efter, om du har boken kvar!" (Kjellbergs anmärkning i brevet).

17 När Röda armén gick in i Vilnius i september 1939 ansågs Vilnius och Vilnius-regionen vara en del av västra Vitryssland och medborgarna informerades om myndigheternas instruktioner i den vitryska tidningen "Vilenska Pravda" [Vilnius sanning].

Stalins och Molotovs porträtt – tryckt på vitryska, enligt vad S. sa mig – som satt här och där på husväggen och skylten ПЕТОПАХ (Restoran), som med mycket färsk målning hängde framför några restauranger. På många fönster satt ännu pappersremsorna kvar, som man hade klistrat upp till skydd mot explosioner.

S. träffade oupphörligt bekanta. Rätt var det var stötte vi på en liten rund, livlig präst, som S. omedelbart föll i armarna på och pussade. Prästen hade varit som en fader för honom, fick jag sedan veta, på vad sätt fick jag aldrig klart för mig. Gubben var kyrkoherde i en församling på andra sidan den nuvarande rysk-litauiska gränsen, och han hade nyligen flytt över till den litauiska sidan. Han berättade, att sovjettrupperna höll på att bli demoraliserade och vacklande i sin kommunistiska tro, när de kom i närmare beröring med de kapitalistiska staterna.

Vi gick förbi ytterligare ett dussin barockkyrkor ungefär och kom ner i ghettot. Nu först begrep jag vad verklig smuts är. S. fick tag på en långskäggig, rentvättad, mycket älskvärd rabbin, som visade oss den äldsta synagogen i Vilnius – de äldsta delarna enligt rabbinen 500 år gamla. Man öppnade till och med skåpet bakom rabbinens plats med de heliga bokrullarna under förklaringen: "Wir Juden zeigen der ganzen Welt unsre heiligsten Dingen. Wir haben nichts zu verstecken". Han visade också på kantorns plats vid gudstjänsten. Den är nedsänkt en smula i golvet, enligt psalmistens ord: "Ur djupen ropar jag till dig, Herre".

I judekvarteren i Vilnius upplever man något av den verkliga judendomen. Kaunas har bara en blek avbild.

Staden i övrigt – det här blir allt ett ganska odisponerat brev, kära Ann-Mari – verkar avgjort mer storstad än Kaunas, men det är en gammaldags storstad. Man ser få moderna hus. De större boningshusen är åtti-, nittitalshus – åtminstone till typen, med snirklade putsfasader. Stan har många parker, och den ligger som Kaunas omgiven av höjder. På en av höjderna står ruinerna av Gediminas-borgen (G. var en av litauernas gamla hedniska storfurstar och stadens grundläggare) och på den andra tre höga stenkors, på den plats, där de första missionärerna i Litauen avlivades.

S. skulle besöka herr Juška, docent i astronomi, chef för statsteatern, ordförande i litauisk-svenska föreningen och f.n. undervisningsdepartementets utskickade i Vilnius. Jag hade

hälsningar till honom från Curman, Schück och Knös,¹⁸ och tänkte, att jag skulle begagna tillfället att göra en visit hos honom, även fast jag förstod, att han hade mycket att göra. Han visade sig ha tid med mig. Det är en mycket fin och älskvärd man, och vi pratade en liten stund. Han sa – nu kommer bomben i det här brevet – att med stor sannolikhet skulle humanistiska fakulteten flytta till Vilnius redan på nyåret. Saken skulle avgöras inom de närmaste dagarna. På min undran, om det inte var svårt att skaffa bra våningar i Vilnius svarade han, att det fanns gott om sådana, visserligen inte moderna, ”aber gross und schön”. – ”Aber von einer grossen Wohnung habe ich ja doch gar kein Gebrauch!” [sic!] – ”Da müssen Sie sich nur eine grosse Familie schaffen”. Jaha, så ligger det till.

Vi fick vänta länge, innan vi slapp in hos Juška; vi hann bli hungriga under tiden, och vi gick därför och åt – på stans finaste restaurang, Hotel St. George. Med Metropolis¹⁹ hade detta ställe elegansens schabbighet gemensam, men här tillkom också något nytt – genuin smutsighet. Du skulle ha sett kyparens krage och naglar! S. försäkrade mig, att det var likadant under restaurangens glansdagar före kriget (det nuvarande) och skyllde på den polska nationalkaraktären. Vi fick barščiai (rödbetssoppa, en mycket vanlig rätt här nere) och något slags kokt får, te med en rulltårtsbit (kaffe fanns inte att få) och öl (brännvin fanns inte). Det hela kostade med drinks 4:70 lit, vilket ju inte är mycket för att vara på en lyxrestaurang under livsmedelsbrist.

Efter middan tog vi oss en promenad upp till Gediminasborgen, som f.ö. polackerna har grävt fram och restaurerat på ett mycket förtjänstfullt sätt. Där vajade nu den litauiska fanan. S. kom i samspråk med några damer från Panevėžys, och de häpnade inför upplysningen, att det i Vilnius fanns ”keturiasdešimt bažnyčių”.²⁰

På gatan stötte vi sedan plötsligt på förre legationssekreteraren i

18 Sigurd Curman (1879–1966) – kyrkorestaurator, professor i arkitekturhistoria och riksantikvarie, Vitterhetsakademiens sekreterare, ordförande i svensk-litauiska föreningen; Adolf Schück (1897–1958) – historiker, bibliotekarie, sekreterare i svensk-litauiska föreningen; Börje Knös (1883–1970) – statstjänsteman (bl.a. ordförande i utrikesdepartementets upplysningsnämnd och aktiv med utformningen av den svenska kulturpolitiken), författare och översättare från nygrekiska.

19 En av de finaste restaurangerna i Kaunas då.

20 ”fyrtio kyrkor”.

Stockholm, Trimakas²¹, som jag också hade hälsningar till. Han talar svenska utmärkt.

På kvällen skulle S. ut och söka reda på en man, som han måste träffa, och jag satte mig att vänta i St. Georges vestibul. Det drog ganska långt ut på tiden, men jag hade med mig en Penguin-thriller, som Sandberg²² hade lämnat efter sig, och förresten var det roligt att titta på folket, som kom och gick. Portiern fick flera gånger springa upp och köra ut tidningspojkar, som trängde sig in. Tidningspojkar i Vilnius är förresten mycket högljuddare än sina kollegor i Kaunas, och mycket efterhängsnare. Dessutom kunde t.o.m. jag märka, att litauiskan var litet ovan i deras mun, den kom mer explosivt än i Kaunas-pojkarernas utdragna sjungande: "Lie __tuvosAidasŽiniosAmžiusVilniaus-Ba __lsas!"²³

S. måste stanna kvar till nästa dag, men han följde mig till stationen. Färden gick i droska (med gummihjul) under ett vilt hojtande från vår skäggige kusk. Klockan nio gick mitt tåg, och efter den tiden fick man inte utan särskilt tillstånd vistas utomhus i Vilnius.

Kaunas förefaller ännu fridfullare och prydligare än vanligt, när man kommer från Vilnius.

Ja, det här var bara mina flyktiga intryck. Det är ju en mängd av problem i samband med Vilnius, och det är väl ännu inte på långt när klart hur det ska bli. Det är en, även efter litauiska förhållanden fattig trakt, och en försummad trakt, som Litauen nu har fått, och det kommer att kosta mycket pengar och mycket arbete att arbeta upp den. Och vad som framför allt fordras är naturligtvis fredliga, stabiliserade förhållanden.

Förlåt, kära Ann-Mari, om jag har ramlat in i guidetagen!

Din

Lennart

P.S. Vill Du ha torgpriserna för i tisdags? De stod i Lietuvos Aidas. Här är ett urval: Första klassens landssmör 3:30–3:50 lit pr kg, andra klassens 3:00–3:20 lit, rågbröd 0:25–0:30 lit pr kilo, vitt bröd 0:70–0:90 lit pr kg, första klassens ägg 1:30–1:40 lit för tio, andra klassens upp till 1:25 lit, fläsk upp till 2 lit pr kg, korv 1:80–2:50 lit pr kg,

21 Antanas Trimakas (1902–1964) – litauisk diplomat, jurist, offentlig person.

22 Per Sandberg arbetade som svensk lektor i Kaunas före Kjellberg.

23 *Lietuvos aidas* [Litauens eko], *Žinios* [Nyheter], *XX Amžius* [1900-talet], *Vilniaus Balsas* [Vilnius röst] – litauiska tidningar.

äpplen 0:40–0:50 pr kg, kålhuvuden 0:10–0:15 lit, potatis 3:25–3:50 lit
pr centner (hur mycket det nu kan vara) och morötter 0:20 lit pr kg.
Om det är dyrt eller billigt har jag ingen aning!
Skriv! Vad som helst.

Den 22 november är det äntligen dags för Lennart Kjellberg att börja undervisningen. Som mångårig universitetslärare i svenska i Vilnius, noterar jag med glädje att vissa saker förblir oföränderliga i en svensk lektors liv, som till exempel organisering av Luciafirandet. Så här beskriver Kjellberg sin första undervisningsdag.

Kaunas den 23 nov. 1939

Ann-Mari!

Nu har det börjat! I går klockan 19 samlades skocken i auditorium IV på universitetet; den visade sig bestå av 11 damer och 8 herrar, ett antal, som vida överträffade mina förväntningar. Flera skulle säkert komma senare. Jag började med ett litet anförande på litauiska, som jag tidigare på dan hade studerat in under ledning av Lingis.²⁴ Man försäkrade mig efteråt i trovärdig ton, att mitt uttal var mycket bra; jag har ju också en viss papegojtalang. Det gick något så när att fördela timmarna på de lokaler, som står till buds; bara för en dubbeltimme är jag husvill, och den saken skall jag upp och tala med Augustaitis²⁵ om.

24 Juozas Lingis (1910–1998) – litauisk etnolog. Han hade undervisats i svenska av Knut-Olof Falk som var svensk lektor i Kaunas före Per Sandberg och Lennart Kjellberg. (Falk hade jobbat 1932–1933 som lektor i svenska vid Jagellonska universitetet i Krakow och 1935–1937 i Kaunas). Man kan läsa om grundandet av det svenska lektoratet i Kaunas i Pivoras (2024, 152–160). Falk blev slavist och baltist, professor i slaviska språk och bidrog till grundandet av den slaviska institutionen vid Lunds universitet. Juozas Lingis studerade etnografi, arkeologi och etnologi vid Stockholms universitet från 1937. Han stannade i Sverige efter den sovjetiska ockupationen av Litauen, var anställd vid Litauens ambassad i Stockholm 1940, arbetade senare vid Nordiska museet, undervisade i litauiska vid Stockholms och Uppsala universitet och deltog aktivt i balternas verksamhet i Sverige genom Baltiska kommittén och Baltiska institutet.

25 Pranas Augustaitis (1883–1941) – litteraturforskare, filosofie doktor, sekreterare vid humanistiska fakulteten vid Vytautas Magnus universitet i Kaunas (1923–1939), dekanus och professor vid humanistiska fakulteten vid Vilnius universitet (1940–1941).

Sedan gick Lingis, Balandaitė, en annan flicka, som heter Talaitytė, och en yngling, som heter Juška hem till mig och åt äpplen och spelade grammofon och vid tiotiden vidare till Metropolis, där vi åt och drack och dansade.

Det blir ju inte mycket vi hinner på de tre veckor, som är kvar. Jag har tänkt hålla tre föreläsningar om Söderberg på svenska i högsta kursen; dem bör jag väl kunna haspla ur mig utan större svårighet. På nyåret skall jag så börja med en serie på tyska över svensk sjuttonhundratalskultur: det lär finnas ett balloptikon någonstans på universitetet, som man kan få använda.

Nu har jag varit uppe hos Augustaitis. Den enda möjligheten blir att förlägga den där dubbeltimmen till lördag eftermiddag, och då kan man ju inte vänta sig någon anslutning.

Det har varit ett härligt väder de sista dagarna, kyligt och soligt. I förra veckan satt fru Westring och talade om hur fin skidterräng det fanns här i trakten, och så frågade hon mig: "Tycker lektorn om att åka skidor?" Jag måste naturligtvis svara ja, och nu motser jag med oro framtiden... Jag kan ju inte komma nu efteråt och säga, att jag inte har åkt skidor på tio år. Du kan ju antyda hemma att ett par skidor vore en lämplig julklapp. Du har ju redan skidor?

Luciafesten blir den 13, på en onsdag alltså. På fredag morgon reser jag till Riga, och på lördag morgon tar jag flyg till Stockholm. På uppmaning av Westrings skall jag skriva till Aerotransports representant i Riga och anhålla om nedsättning i biljettpriset – 50% skulle det kunna bli, och det finns även utsikt att få fribiljett. På lördag middag skulle jag alltså kunna vara i Stockholm. Vi kanske kan flyga tillbaka också och skicka bagaget med båt.

När är det egentligen det lyser för oss? Nu på söndag? Skall du sätta in annons i tidningen?

Balandaitė uppgav, att det nu var praktiskt taget avgjort, att humanistiska och juridiska fakulteterna skulle flytta till Vilnius. Det förefaller, som om jag skulle få de flesta av mina elever med mig. Tyvärr kommer nog Lingis att resa tillbaka till Sverige, möjligen redan före jul. I så fall skall jag be honom gå upp och hälsa på Dig.

Ju mer jag tänker på saken, desto mer övertygad blir jag om att det förnuftigaste blir, att vi gifter oss före nyår och reser ner till Kaunas, där vi bor i mitt gamla rum under det vi ordnar med våning – i Vilnius, som det ser ut att bli. Det är bäst, att Du får vara med om den saken. Du kan väl ta med Dig tyg till gardiner o.s.v. och klippa till det

här nere. Jag tror också att det skulle löna sig att skicka ned stolarna – men givetvis inte sekretären. Sabalis kommer nog att kunna hjälpa oss med att hyra våning.

Har du fått pengarna från Lindblads?

Vi har fått en ny regering härnere, som du vet. Det är en koalitionsministär som den föregående. Jag skickar ner ett nummer av Žinios, där deras porträtt finns.

Läser du Kraemer?

Hur mår tant?

Din

Lennart

P.S. Jag kan höra Sverige mycket bra i radion. Kaunas har våglängd 2000 ungefär, så gott som densamma som Ankara, lite högre än Hilversum.

Bild 2: Lennart Kjellberg (i mitten) med sina elever.²⁶ Kaunas, 1939/40. (Familjen Kjellbergs privatarkiv)

²⁶ Enligt Rimutė Rimantienė, som läste svenska med Kjellberg – är det syskonen Martynas och Hypatija (?) Yčas på fotot. (Rimutė Jablonskytė-Rimantienė (1920–2023) – en känd litauisk arkeolog, student vid humanistiska fakulteten vid Vytautas Magnus Universitet i Kaunas (1938–1940), översättare av Selma Lagerlöf (*Gösta Berlings saga*) samt Sigrid Undset, Henrik Ibsen, Jonas Lie m.m. från svenska och norska till litauiska).

Efter att Lennart Kjellberg och Ann-Mari Stridbeck gifte sig den 1 januari 1940 och Ann-Mari flyttade till Kaunas tog deras aktiva brevväxling givetvis slut. I mina händer hamnade även Kjellbergs brev som han skrev senare, i februari 1940, till Per Sandberg, sin företrädare som svensklektor i Kaunas. I brevet märks en påtaglig orosstämning som förebådar det annalkande kriget. Här följer det.

Kaunas den 24 februari 1940

Bäste Broder!

Det här brevet blir egendomligt nog ett öppenhjärtigt brev; en direktör i Amerika-linjen, som har varit här nere ett slag, har lovat att ta det med sig till Sverige, och jag behöver alltså inte ta någon hänsyn till ev. litauisk censur.

I Vilnius har jag äntligen kommit i gång. Det är elva stycken antecknade till kurserna. Jag har bara två avdelningar i år, en för nybörjare och en för försigkomna; det skulle inte löna sig med en mellangrupp, när publiken är så liten. En av nybörjarna är f. ö. en polack, som inte kan litauiska. Eftersom jag känner ett visst ansvar för att norröna tunga inte skall dö ut bland de kauniensiska litauerna, tänker jag ta någon timme i veckan med dem extra; tyvärr får jag inte räkna mina lektioner i Kaunas till de åtta undervisningstimmar i veckan jag är skyldig att hålla vid Vilnius' universitet.

Westring ser mer pessimistisk ut än vanligt, vilket han ju också har anledning till. Läsning av svenska tidningar, liksom samtal med t. ex. major Lindqvist²⁷ eller mig måste ytterligare fördyrta honom och befästa honom i hans ofta uttalade mening, att man i Sverige inte har en aning om det verkliga europeiska läget, och att den svenska opinionen är fullständigt missledd. (Ordagrant citerat.)²⁸

Lindqvists var här till frihetsdagen den 16,²⁹ och vi träffade dem jämte bemälte direktör vid en middag uppe på legationen. Direktören, som visade sig vara vad vi i Uppsala betraktar som typen för en göteborgare, var en varm vän av den nuvarande tyska riksledningens

27 Militärattaché i Riga, ackrediterad i Kaunas, en pålitlig antinazist (Kjellbergs handskrivna kommentar i brevets kopia).

28 Westring var naturligtvis ingen nazist, men pessimistisk om västmakterna skulle segra (Kjellbergs handskrivna kommentar i brevets kopia).

29 Den 16 februari – Litauens nationaldag.

välsignelsebringande och fredsbefrämjade men tyvärr så ofta misstydda verksamhet. L. och jag lyckades något så när lägga band på oss, och kvällen förflöt utan direkt blodsutjutelse.

I går firade ryssarna under mycken glädje röda arméns dag i Vilnius, och idag firar litauerna med bibehållet allvar estniska självständighetsdagen i Kaunas. De sorgliga blå-svart-vita flaggorna hänger överallt vid sidan av de gul-röd-gröna, men det är mulet och slaskigt och de estniska flaggorna ser sorgsnare ut än någonsin. I går däremot var det solsken och fint. Jag var inne i Vilnius, och då jag var ute och gick mellan ett par lektioner stötte jag på ett ryskt kompani i toppmössor, som under högljudd sång kom marscherande nere vid Neris. De var obehäpnade och tydligen på väg till någon festlighet. Senare, när jag satt vid ett glas svart kaffe på kafé Sztrall (de har förresten plockat bort *z* ur skylten, men strekar tydligen i det längsta emot att förvandla sig till Štralis), såg jag genom fönstret ett par buss- och lastbilslaster med bolsjeviker, under sång och strängaspel på väg nerför Gedimino (f. d. Mickiewicza).³⁰ Litauerna och polackerna såg fundersamma ut.

Det skulle förresten vara roligt att få veta vad ryssarna sjöng för något...

På kvällen såg man överallt på gatorna ryska flygofficerare i blåa toppmössor och uniformer, som gick omkring och gjorde inköp. De går nästan alltid två och två; de blir mindre lösmynta på det sättet...

Det förefaller f. ö., som om ryssarna skulle uppföra sig mycket korrekt härnere. Jag har inte hört en enda historia om ryska övergrepp, och ändå pratas och skvallras det ju mycket. Överallt faller man över mig med frågor om Finland och om Sveriges hållning, och man drar sig inte alls för att uttrycka sin belåtenhet över ryska motgångar – även på sina ställen som i en järnvägsakupé, där det finns folk som hör på. Man är ju glad över att själv sitta i lugn och ro, men jag tror inte att man gör sig några illusioner om framtiden. Litauens bestånd hänger på vänskapen mellan Tyskland och Ryssland – så har man sagt från flera håll. Och under tiden tar man det med ro.

Om du äntligen har fått *Din Aidas*,³¹ så har Du sett, att *Elta*³² tar in de finska och ryska kommunikéerna utan kommentarer, och för övrigt

30 Huvudgatan i Vilnius.

31 *Lietuvos aidas* [Litauens eko] – litauisk tidning.

32 *ELTA* [Ereto Lietuvos telegramų agentūra] – Litauens nationella nyhetsbyrå, benämnd efter Jozeph Ehret, schweizisk/litauisk forskare och skribent, *ELTA*:s grundare (1920) och första ledare.

har ganska lite material från det hållet. De finska kommunikéerna censureras f. ö., när det är allt för många ryska fångar eller nedskjutna flygplan. Amžius³³ är betydligt fräckare. Dess korrespondent i Stockholm har varje dag långa artiklar om kriget, om frivilligkåren, om insamlingarna, och med ganska aggressiva tidningscitat. Här och var kommer det förstås en vit fläck. Men den litauiska censurans principer – liksom så mycket annat i detta land – kan jag inte förstå. Amžius hade t. ex. en notis av följande innehåll: (jag har inte numret till hands, men jag minns formuleringen) ”Från ... meddelas, att en sovjetrysk soldat, då han skulle föras till ett finskt fältlasarett och fick veta, att detta var utmärkt med Röda kors-tecknet” (Resten censurerat.) Vad menar censuren? Spelar den dubbelspel? Westring förklarar, trogen sin stil, saken så, att den litauiska censuren är dum. Den tror inte, att läsarna förstår, vad fortsättningen på notisen skall vara.

Amžius har för övrigt blivit mitt livorgan, som jag varje middag stavar mig igenom. Ordförrådet i de vanliga utrikesnyheterna har jag lyckats få något så när i mig, så att jag i allmänhet förstår innehållet ganska bra. Vem kunde ana, att man skulle få ett klerikalt, katolskt tidning [sic!] till husorgan?

Din racket har jag talat med fru W. om. Så fort det går en kurir kommer den iväg, men när det blir kunde hon inte säga.

Till sist ett par frågor: Var har Du köpt de där fotografierna från Litauen, som Du visade mig, och vad har Du tagit i lit för Wolff? Kan Du kanske vid tillfälle ta reda på vad Wellander: Riktig svenska kostar?³⁴ Jag köpte den för bibliotekets räkning före min avresa, men jag har glömt priset.

De hjärtligaste hälsningar från min fru och mig.

Tuus³⁵

Efter att Lennart Kjellberg återvänder till Sverige fortsätter han att leva i Litauens anda – den 7 augusti 1941 publicerar Dagens Nyheter Kjellbergs artikel *Problemet Litauen*, där ”före svenske lektorn i Vilna ger en initierad skildring av det litauiska folkets arbete för sin nationella existens” (Kjellberg 1941).

33 XX amžius [1900-talet] – litauisk tidning utgiven av unga katolska kulturarbetare (1936–1940).

34 Wellander 1939.

35 Din (lat).

Bild 3: Lennart Kjellberg och Erika Sausverde.
Uppsala, 1990. (Erika Sausverdes privatarkiv)

Så här låter då Lennart Kjellbergs röst från Litauen 1939–1940, vilken ger oss en levande bild av det kulturella och politiska livet i Litauen under denna tid sedd med den unge svenske lektorns ögon. Förhoppningsvis blir det möjligt senare att publicera Kjellbergs brev i sin helhet i en separat studie. Detta skulle bidra till en bättre förståelse av det förflutna om vilket Assmann formulerar sig träffande:

Det förflutna existerar, om det överhuvudtaget kan sägas existera, i dubbel form: som en sedimentering av relikter, spår och personliga minnen och som en social konstruktion. Denna dubbla natur karaktäriserar det personliga förflutna som finns hos oss människor inte bara som interna minnesspår och yttre minnessymboler av alla slag utan också som en bild eller berättelse som vi tolkar och bär med oss som vårt självbiografiska eller episodiska minne. (Assmann 2011, 15)

I de samhällen som påverkades av sovjetisk ockupation blev sådana bilder av och berättelser om det förflutna bortträngda: förlusten av historisk kontinuitet blev ett enormt trauma. För mig har Lennart Kjellberg blivit en av de broar som läker vårt traumatiska medvetande och som förenar vårt *förr* och vårt *nu*.³⁶

Bibliografi

- Assmann, Jan. 2011. "Communicative and Cultural Memory". I *Cultural Memories. The Geographical Point of View*, redigerad av Peter Meusburger, Michael Heffernan och Edgar Wunder, 15–27. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
- DN. 1993. "Polsk poesi en hyllning för 80-åring". *Dagens nyheter*, 30 november. <https://www.dn.se/arkiv/familj/polsk-poesi-en-hyllning-for-80-aring/>.
- Donelaitis, Kristijonas. 1991. *Årstiderna*. Svensk tolkning av Lennart Kjellberg. Göteborg: Renässans.
- Gailienė, Danutė. 2021 [2008]. *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. [Vad de har gjort till oss. Litauens liv ur traumapsykologins perspektiv]. Vilnius: Tyto alba.
- Hesselman, Bengt. 1938. Kort til Lennart Kjellberg. Familjen Kjellbergs privatarkiv.
- Kazlauskas, Evaldas och Paulina Zelviene. 2016. "Trauma research in the Baltic countries: from political oppression to recovery". *European Journal of Psychotraumatology* 7 (1): ej paginerad. DOI: 10.3402/ejpt.v7.29295.
- Khapaeva, Dina. 2009. "Historical Memory in Post-Soviet Gothic Society". *Social Research* 76 (1): 359–394.
- Kjellberg, Lennart. 1939–1940. Brev från Litauen. Familjen Kjellbergs privatarkiv.
- . 1941. "Problemet Litauen". *Dagens nyheter*, 7 augusti. DN arkivet. <https://arkivet.dn.se>.
- . 1991 [1964]. *Den klassiska romanens Ryssland*. Tredje reviderade upplagan. Göteborg: Renässans.
- . 1993. *Polsk poesi från tre sekler*. Svensk tolkning av Lennart Kjellberg. Göteborg: Renässans.

36 Jag tackar Jim Degrenius för hans ovärderliga hjälp med att språkgranska texten.

- Mickiewicz, Adam. 1987. *Herr Tadeusz eller Sista fejden i Litauen: en berättelse ur lantadelns liv från åren 1811 och 1812 i tolv böcker på vers*. På svensk vers av Lennart Kjellberg. Stockholm: Tiden.
- Pivoras, Saulius. 2024. *Lietuva Švedijos Baltijos politikoje 1917–1991m.: nuo pripažinimo iki jo atnaujinimo*. [Litauen i Sveriges Östersjöpolitik 1917–1991: från erkännande till dess förnyelse]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Sausverde, Erika. 1994. "Švedų mokslininko laiškai iš Lietuvos 1939–1940 m." [Brev från en svensk vetenskapsman från Litauen 1939–1940]. *Kultūros barai* 12: 63–66.
- . 2006. "Lennart Kjellberg och Litauen". I *Grenzgänger. Festschrift zum 65. Geburtstag von Jurij Kusmenko*, redigerad av Antje Hornscheidt, Kristina Kotcheva, Tomas Milosch och Michael Rießler, 275–279. Berlin: Nordeuropa-Institut.
- . 2014. "20 years of Scandinavian studies at Vilnius University – feast, play and puzzles". I *Fun and Puzzles in Modern Scandinavian Studies*, edited by Erika Sausverde and Ieva Steponavičiūtė, 9–16. Vilnius: Vilnius University Press. <https://www.journals.vu.lt/scandinavistica/article/view/13995>
- Teodorowicz-Hellman, Ewa. "Lennart Kjellberg, 1913–2004". *Svenskt översättarlexikon*. Hämtat 19 augusti 2023. https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/artiklar/Lennart_Kjellberg.
- Wellander, Erik. 1939. *Riktig svenska: en handledning i svenska språkets vård*. Stockholm: Norstedt.
- Williams, Robert C. 1995. "The Russian Revolution and the End of Time: 1900–1940". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 43 (3): 364–401.